

مقدمه

خانواده یکی از ارکان اصلی جامعه بشری است که همواره مورد توجه اندیشمندان و متفکران بوده است و در رشته‌های مختلف علم درباره آن سخن به میان آمده است. پدر و مادر نیز که قوام خانواده به آنهاست، مورد توجه ویژه قرار گرفته‌اند. اما همواره در میان دانشمندان، در خصوص اهمیت نقش پدر و مادر اختلاف نظر بوده است.

در سال ۱۹۷۶ اکثر نظریه‌پردازان اجتماعی تردید داشتند که پدران نقش قابل ملاحظه‌ای در شکل‌دهی به تجربیات و رشد کودکان خود، بخصوص دختران داشته باشند. در نتیجه، برخی نویسندگان همچون لمب و لموندا تلاش هماهنگ و غالباً آشکاری را برای اثبات این نکته از خود نشان دادند که اولاً، پدران در رشد کودک نقش دارند. ثانیاً، نقش آنان در طول حیات کودک برجسته است و ثالثاً، بر روند رشد کودک تأثیر می‌گذارد (Lemonda & Lamb, 2004, p. 1). از این رو، با بررسی نظرات مختلف می‌توان نظریه‌پردازان را به دو دسته کلی تقسیم کرد:

دسته اول، گروهی هستند که برای پدر نقش حداقلی قائل بوده و تنها او را نان‌آور خانواده دانسته و هیچ‌گونه نقشی در خصوص تربیت فرزندان برای وی قایل نیستند. این دسته نظریه‌پردازان، همه تربیت را به مادر اعطا کرده و پدر را تنها وسیله‌ای دانسته‌اند که زمینه تربیت فرزندان توسط مادر را فراهم می‌کند. آنها نقش پدر را به‌طور کامل در نظر نمی‌گیرند و به‌سادگی فرض می‌کنند که رابطه مادر - نوزاد مهم‌ترین رابطه در دوران نوزادی است و آثار آن تا نوجوانی و بزرگسالی ادامه می‌یابد. نظریه‌پردازانی همچون اتورانک، آنا فروید، جان بالبی، هویارت مورر از این دسته‌اند. به‌علاوه، همه این محققان معتقدند که چون مادر بیشترین وقت را با نوزاد سپری می‌کند، از اهمیت بی‌ظنیری در زندگی او برخوردار است. از این رو، نقش‌های محتمل پدر را کاملاً مورد غفلت قرار داده‌اند (آدامز، ۱۳۷۳، ص ۱۴).

در همین زمینه، برخی دیگر از محققان معتقدند که هرچند در تاریخ اقتدار پدر مسئله مهمی بوده و برای دورانی طولانی حضور پدر مقتدر در خانواده ضروری بوده و به پیشرفت جامعه کمک کرده، اما در شرایط کنونی این امر سبب پیدایش شخصیت‌های سلطه‌طلب گشته و جامعه را به‌سوی دیکتاتورطلبی سوق می‌دهد (اعزازی، ۱۳۷۶، ص ۱۲۸). از این رو، معتقدند که باید این سلطه‌طلبی نیز شکسته شده و خانواده آزاد شود.

دسته دوم، کسانی هستند که علاوه بر مادر، برای پدر نیز در خصوص تربیت فرزندان نقش قایل هستند.

ساخت و تعیین ویژگی‌های روان‌سنجی نقش تربیتی پدر از دیدگاه اسلام

کج مجید همتی* / علی فتحی آشتیانی**

چکیده

هدف این پژوهش ساخت و تعیین ویژگی‌های روان‌سنجی نقش تربیتی پدر از دیدگاه اسلام بود. بر این اساس، با استفاده از آیات و روایات اسلامی، به تبیین نقش تربیتی پدر پرداخته و با استخراج مؤلفه‌های نظری نقش پدری پرسش‌نامه‌ای ۴۸ سؤالی تدوین شد. روش تحقیق به دو شیوه توصیفی و پیمایشی می‌باشد. برای جمع‌آوری آموزه‌های دین اسلام، روش توصیفی مورد استفاده قرار گرفته است، و برای ارزیابی روایی و اعتبار مقیاس، روش پیمایشی در نمونه‌ای ۳۸۲ نفری از دانش‌آموزان دبیرستانی منطقه ۱۸ تهران به کار رفته است.

در بررسی روایی محتوای پرسش‌نامه، ضریب تطابق کندال ۰/۲ با سطح معناداری ۰/۰۰۱، نشان‌دهنده میزان توافق کارشناسان خبره در مورد موافقت گویه‌های طراحی شده می‌باشد. روایی ملاک با محاسبه ضریب همبستگی مقیاس حاضر و مقیاس دلبستگی به پدر (IPPA) ۰/۱۲۹ بود که در سطح ۰/۰۵ معنادار می‌باشد. نتیجه بررسی روایی سازه حاکی از همبستگی بالای سؤالات با نمره کل بود. در بررسی اعتبار پرسش‌نامه آلفای کرونباخ برابر با ۰/۸۹ می‌باشد، و میزان همسانی درونی بر اساس ضریب دونیمه‌سازی گاتمن ۰/۸۷ می‌باشد. در روش بازآزمایی با فاصله زمانی سه هفته، نتایج نشان از همبستگی ۰/۷۸۳ در سطح ۰/۰۱ بین اجرای اولیه و اجرای مجدد دارد. از این رو، با استفاده از منابع اسلامی امکان ساخت ابزاری برای سنجش نقش تربیتی پدر وجود دارد. این ابزار، جهت استفاده‌های پژوهشی از اعتبار و روایی مطلوبی برخوردار است.

کلیدواژه‌ها: پرسش‌نامه، نقش پدر، اسلام، تربیت، ویژگی‌های روان‌سنجی.

در دهه ۱۹۸۰، محققان به سمت بررسی نقش آفرینی پدر رفتند. در بیشتر این مطالعات، مقایسه بین شأن و منزلت کودک در خانواده‌های سنتی‌تر، که پدرهایشان در تربیت آنها مشارکت کمتری داشته‌اند، با آن فرزندان بود که پدرهایشان در نگهداری از آنها مشارکت می‌کردند (Lamb & et al, 1985, p. 229-266). برخی دیگر از محققان، همبستگی سطوح مختلف درگیری پدر را مورد بررسی قرار دادند (Thomson & Mosely, 1995, p. 148-165).

تأثیرات افزایش نقش پدر در مطالعات پلک، ۱۹۹۷، پروت، ۱۹۸۵، رادین، ۱۹۹۴، که نتایج آن نیز با سایر تحقیقات به‌صورت چشمگیری هماهنگ بود، نشان داد، فرزندان که پدرهایشان نقش آفرینی بیشتری داشته‌اند، دارای کفایت شناختی و همدلی بالاتر، خودکنترلی بیشتر و باورهای کلیشه‌ای جنسی پایین‌تر هستند (Lemonda & Lamb, 2004, p. 7). در سال ۲۰۰۲، محققان جهت‌گیری تحقیقات را تغییر داده و به حمایت پدر و تأثیرات آن از جمله بر موفقیت‌های تحصیلی فرزندان پرداختند. به‌عنوان نمونه، می‌توان به تحقیقات بلر و گراهام (۲۰۰۲) و مک‌برد و اسکوپ-سالیوان (۲۰۰۵) در این زمینه اشاره کرد (Ibid, p. 8).

با توجه به اهمیت نقش پدر، محققان درصدد سنجش و ارزیابی این امر توسط برخی از مقیاس‌ها برآمدند. در برخی از این مقیاس‌ها، نقش پدر توسط فرزند مورد ارزیابی قرار می‌گیرد و در برخی دیگر، این پدر است که در خصوص نقش خودش، قضاوت می‌کند. در ادامه، به برخی از این مقیاس‌ها اشاره می‌شود: پرسش‌نامه نقش پدر (ROFQ)، توسط پالکوویتز در سال ۱۹۸۴ در ۱۵ سؤال طراحی شده است. این پرسش‌نامه، میزان باورهای والدین در خصوص اهمیت نقش پدر در رشد کودکان را اندازه‌گیری می‌کند. در تحقیقات انجام‌شده توسط کریستینسن (۱۹۹۷)، اعتبار بالای این پرسش‌نامه گزارش شده است. اما این پرسش‌نامه تاکنون در ایران ترجمه و هنجاریابی نشده است.

پرسش‌نامه نگرش فرزند نسبت به پدر و مادر توسط والتر دلبیو هودسون در سال ۱۹۹۲ در ۲۵ سؤال طراحی شده است. این پرسش‌نامه، نگرش فرزندان به پدران و مادرانشان را مورد بررسی قرار می‌دهد و برای اندازه‌گیری دامنه یا شدت مشکلات فرزندان با پدر و مادر، تدوین شده است. این مقیاس‌ها، همانند هم هستند به‌جز اینکه کلمه مادر و پدر در آنها عوض می‌شوند. برای این پرسش‌نامه اعتبار و روایی بالایی گزارش شده است (ثنایی، ۱۳۸۷، ص ۱۰۱).

ابزار پیوند والدینی - فرم پدر، این پرسش‌نامه در ۲۵ سؤال توسط گوردون پارکر و همکارانش طراحی شده است. در این پرسش‌نامه، از نوجوان خواسته می‌شود که نظر خود را در خصوص پدر اعلام کند.

پرسش‌نامه وجود پدر (FPQ)، این پرسش‌نامه توسط کرامپ در سال ۲۰۰۵ با ۱۰۲ سؤال تهیه شده است.

این دیدگاه در روان‌شناسی از دهه ۱۹۷۰ با تحقیقات لمب در مورد نقش پدر مورد توجه قرار گرفت (Krampe, 2005, p. 2). امروزه بسیاری از دانشمندان معتقدند که از بین رفتن نقش پدری تأثیرات منفی بر خانواده و کودک دارد. برای مثال، آنکونا معتقد است که از دست رفتن نقش پدری در جامعه آمریکا، اساس اجتماعی آمریکای معاصر را تضعیف کرده است و ملتی را که روزگاری از قدرت قابل‌ملاحظه‌ای برخوردار بود، از فرایند رشد خودش بازداشته است (Ancona, 1998, p. 19). از این‌رو، کشور آمریکا در کل از فقدان هویت مردانه بزرگسال رنج می‌برد (Eastin, 2003, p. 12). این امر موجب ناتوانی شهروندان آمریکایی در دستیابی به بلوغ و استقلال عمل شده است (Ancona, 1998, P. 20). برخی دیگر بر این باورند که آمریکای معاصر رفته‌رفته به جامعه‌ای بدون پدر بدل می‌شود (Eastin, 2003, p. 12).

تا دهه ۱۹۷۰ به نقش پدران در رشد کودکان اهمیت چندانی داده نمی‌شد. اما به مرور روان‌شناسان با ورود به این حوزه، تأثیر نقش پدران در زندگی کودکان را مورد بررسی بیشتر قرار دادند. امروزه علی‌رغم وجود پژوهش‌های فراوان در این حوزه، باز هم توجه کمتری به مسئله نقش تربیتی پدران می‌شود (Arian, 2002). درحالی‌که پدران نه‌تنها به‌طور مستقیم و غیرمستقیم از طریق مراقبت از کودکان و حضور در بافت خانواده نقش فعالی در رشد کودکان دارند، بلکه در ۵۰٪ از زن‌های کودکانشان نیز سهیم هستند (Ibid). هرتسگ با تأکید بر نقش خاص پدر می‌گوید: کودکان محروم از پدر دچار «گرسنگی پدر» خواهند شد؛ زیرا آنان برای تنظیم متناسب پرورشگری نسبت به خود و دیگران نیازمند آند که با بزرگسالان مذکری در ارتباط باشند (آدامز، ۱۳۷۳، ص ۱۵). در همین زمینه، سه نوع مطالعه برای تبیین نقش پدران طراحی شده است که عبارتند از: مطالعات همبستگی، مطالعات غیبت و جدایی پدر و مطالعات نقش آفرینی پدر.

بسیاری از مطالعات اولیه در خصوص نقش پدر برای تعیین همبستگی بین نقش پدری و ویژگی‌های فرزندی طراحی شده بود. اکثر این مطالعات بین سال‌های ۱۹۴۰ تا ۱۹۷۰ اجرا شده، زمانی که نقش پدر به‌عنوان یک نقش جنسی، دارای بیشترین اهمیت بود. در آن زمان، بیشتر مطالعات روی رشد نقش جنسی، بخصوص در مورد پسرها متمرکز بود (Lamb, 1881, p. 45). طراحی این مطالعات اولیه بسیار ساده بود و مردانگی را در پدرها و پسرها برآورد و سپس، تعیین می‌کرد که چگونه دو مجموعه نمرات همبسته می‌شدند.

در اوایل دهه ۱۹۸۰، تحقیقات به سمت غیبت پدر و تأثیرات آن بر رشد فرزندان معطوف شد. نتایج این تحقیقات نشان داد، که غیبت پدر تأثیرات فراوانی بر فرزندان طلاق دارد. تحقیقات انگل و انگل، ۱۹۹۶، بیلر، ۱۹۸۲، دمونو و اکوک، ۱۹۹۶، بیانگر این است که محرومیت از وجود پدر، ارتباط مستقیمی با مشکلات روان‌شناختی، هم در دختران و هم در پسران دارد (Lemonda & Lamb, 2004, p. 7).

در این پرسش‌نامه، پدر از منظر نوجوان مورد ارزیابی قرار گرفته است. این تحقیق شامل سه حیطة کلی می‌شود: ارتباط با پدر، باورهای درباره پدر، تأثیرات درون نسلی خانوادگی. محقق، این سه حیطة را در ۱۰ مقیاس مورد ارزیابی قرار داده است. مقیاس احساسات در خصوص پدر، مقیاس حمایت مادر برای ارتباط با پدر، مقیاس ادراک از مشارکت (درگیری) پدر، مقیاس تماس بدنی با پدر، مقیاس ارتباط پدر و مادر، مقیاس درک از خدا به‌عنوان یک پدر، مقیاس ادراک از تأثیر پدر، مقیاس ارتباط مادر با پدر خود (آیتم‌های -)، مقیاس ارتباط مادر با پدر خود (آیتم‌های +)، مقیاس رابطه پدر با پدر خود (Krampe, 2005, p. 3).

مقیاس دلبستگی والدین و همسالان (IPPA)، این مقیاس به‌منظور تعیین کیفیت پیوندهای عاطفی میان والدین و نوجوان توسط آرمسدن و گرینبرگ (۱۹۸۷) مورد استفاده قرار گرفت. این مقیاس، به کمک ارزیابی تجارب عاطفی - شناختی مثبت (اعتماد، ارتباط، پاسخ‌گویی خوب و در دسترس بودن والدین) و تجارب عاطفی شناختی منفی (خشم، ناامیدی در نتیجه غیرپاسخ‌گو یا پاسخ‌گویی بی‌ثبات) کارکردهای مختلف دلبستگی را مورد سنجش قرار می‌دهد (Armsden & Greenberg, 1987, p. 15).

به‌رغم همه کارهای انجام‌شده، پژوهشی که به‌طور جامع به نقش تربیتی پدر از دیدگاه اسلام پرداخته و برای آن پرسش‌نامه ارائه کرده باشد، انجام نشده است. بر این اساس، مسئله اساسی این پژوهش عبارت است از: ساخت پرسش‌نامه نقش تربیتی پدر از دیدگاه اسلام و بررسی روایی و اعتبار آن. از این‌رو، این سؤال‌ها در مورد پرسش‌نامه محقق‌ساخته نقش تربیتی پدر از دیدگاه اسلام بررسی شده است: پرسش‌نامه نقش تربیتی پدر از دیدگاه اسلام از چه میزان روایی برخوردار است؟ اعتبار پرسش‌نامه نقش تربیتی پدر از دیدگاه اسلام چقدر است؟

روش تحقیق

جامعه آماری این پژوهش، شامل کلیه دانش‌آموزان دختر و پسر پایه اول، دوم و سوم متوسطه منطقه هیجده شهر تهران است. در این منطقه، ۳۵ دبیرستان دخترانه و پسرانه وجود دارد که نزدیک به ۱۴۳۶۳ هزار دانش‌آموز دختر و پسر دبیرستانی تحصیل می‌کنند.

حجم نمونه در این پژوهش، براساس جدول کرجسی و مورگان (۱۹۷۰) تعیین شده است. از آنجاکه حجم جامعه آماری تقریباً برابر با ۱۴۳۶۳ نفر بود، جدول کرجسی و مورگان متناسب این حجم، نمونه‌ای ۳۷۷ نفری را پیشنهاد می‌کند. اما از آنجاکه خطای نمونه‌گیری با اندازه نمونه رابطه معکوس دارد و هر قدر اندازه نمونه افزایش یابد، خطای نمونه‌گیری کمتر می‌شود (بیابانگرد، ۱۳۸۶، ص ۱۳۲) محقق نمونه‌ای برابر با ۳۸۲ نفر برای پژوهش انتخاب کرده است که حتی از حجم نمونه پیشنهادی

جدول کرجسی و مورگان برای جامعه با ۱۰۰۰۰۰ هزار نفر هم بیشتر می‌باشد.

نمونه مورد پژوهش از میان جامعه مذکور، با استفاده از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای تصادفی گردآوری شده است. بدین منظور، پس از تعیین طبقات و حجم نمونه، از آنجاکه جامعه مورد تحقیق بزرگ و گسترده بود و فهرست کامل افراد جامعه در دسترس نبود، با روش نمونه‌گیری خوشه‌ای، و با انتخاب چند کلاس از هر طبقه (پایه اول، پایه دوم و پایه سوم)، پرسش‌نامه نقش پدر از دیدگاه اسلام بر روی نمونه‌ها اجرا شد.

در سطح آمار استنباطی، برای بررسی رابطه بین متغیرها، شاخص همبستگی مورد استفاده قرار گرفته است. از آنجاکه هدف از این پژوهش، ساخت پرسش‌نامه نقش پدر از دیدگاه اسلام بوده است، برای روایی محتوای این مقیاس از متخصصان علوم اسلامی استفاده شده. در ارزیابی میزان مطابقت نظرات کارشناسان در خصوص روایی محتوایی از شاخص آماری ضریب کنادال استفاده شده، روایی سازه نیز از طریق همبستگی با نمره کل و روایی ملاک را از طریق روایی همزمان به‌دست آمد. برای ارزیابی اعتبار پرسش‌نامه ساخته‌شده از روش آزمون - آزمون مجدد و آلفای کرونباخ و دو نیمه کردن استفاده شده است.

تعداد نمونه انتخابی در این تحقیق، به ازای هر سؤال تقریباً ۷ نمونه بود. همچنین در این پژوهش از دو ابزار استفاده شده است:

الف. پرسش‌نامه نقش تربیتی پدر از دیدگاه اسلام، با ۴۸ سؤال، که برای یازده مؤلفه طراحی شده است. این آزمون بخش عمده‌ای از وظایف پدر را که قابل سنجش و ارزیابی بوده، مورد ارزیابی قرار می‌دهد. مؤلفه‌های نقش تربیتی پدر از دیدگاه اسلام عبارتند از:

۱. محبت به فرزند، ۲. تکریم مادر، ۳. تکریم فرزند، ۴. بازی با فرزند و زمینه‌سازی برای آن، ۵. الگودهی مثبت، ۶. آموزش‌های دینی، ۷. آموزش‌های پایه و عمومی، ۸. تأدیب، ۹. کمک به شکل‌دهی هویت فردی، ۱۰. کمک به شکل‌دهی هویت اجتماعی نوجوان، که خود شامل سه زیر مؤلفه می‌باشد: آموزش تعامل اجتماعی مناسب، انتخاب دوست خوب، تربیت شغلی، ۱۱. وظایف مالی پدر.
- ب. مقیاس دلبستگی به پدر (IPPA): این مقیاس، به‌منظور تعیین کیفیت پیوندهای عاطفی میان والدین و نوجوان توسط آرمسدن و گرینبرگ (۱۹۸۷) مورد استفاده قرار گرفت.

این مقیاس، به کمک ارزیابی تجارب عاطفی - شناختی مثبت (اعتماد، ارتباط، پاسخ‌گویی خوب و در دسترس بودن والدین) و تجارب عاطفی شناختی منفی (خشم، ناامیدی در نتیجه غیرپاسخ‌گو یا پاسخ‌گویی بی‌ثبات)، کارکردهای مختلف دلبستگی را مورد سنجش قرار می‌دهد (Greenberg, 2009, p. 1).

این آزمون دارای سه زیرمقیاس، میزان اعتماد، کیفیت رابطه و میزان خصومت و احساس بیگانگی

است. آلفای گزارش شده برای این مقیاس ۰/۸۹ می‌باشد. این مقیاس، یک مقیاس خودسنجی با مقیاس‌های لیکرت پنج قسمتی می‌باشد.

مؤلفان این پرسش‌نامه، ضریب بازآزمایی به فاصله سه هفته را برای دلبستگی به والدین ۰/۹۳ و برای دلبستگی به همسالان ۰/۸۶ گزارش کرده‌اند. طبق گزارش سازندگان، این آزمون، از اعتبار سازه‌ای خوبی نیز برخوردار است (Greenberg, 2009, p. 2).

مراحل ساخت پرسش‌نامه نقش تربیتی پدر از دیدگاه اسلام و روش انجام کار به شرح زیر پیگیری شده است:

گام ۱. تحلیل نظری نقش تربیتی پدر با توجه به آیات و روایات؛

در این بخش ابتدا منابع روایی، در خصوص کودک و وظایف پدر جمع‌آوری شد. پس از جمع‌آوری منابع و تحلیل آنها، نقش پدر از آیات و روایات استخراج گردید. با توجه به کارهای کمی، که در این زمینه انجام شده، لازم بود که ابتدا نقش پدر به صورت کامل تبیین و پس از آن الگویی ارائه شود تا در آن غالب، وظایف پدر نظام‌بندی گردد. الگوهای مختلفی انتخاب و ارزیابی شد تا در نهایت، با مشورت استادان محترم و منابع موجود الگویی برای نقش تربیتی پدر تنظیم شد.

گام ۲. بررسی نقش پدر در متون روان‌شناسی؛

در دومین، گام منابع فارسی و مقالات مرتبط با نقش پدر از بانک پایان‌نامه‌ها و جستجوی اینترنتی جمع‌آوری شد. اما با توجه به اینکه در خصوص نقش پدر در کشورمان بسیار کم کار شده است، منابع مرتبط کمی به دست آمد. در مرحله بعد، مقالات لاتین از طریق اینترنت جست‌وجو و پس از یافتن منابع مرتبط و دسته‌بندی و ترجمه جهت استفاده در پژوهش آماده گردید.

گام ۳. بررسی میزان موافقت مستندات و الگوی ارائه‌شده با آموزه‌های اسلام توسط کارشناسان خبره دینی؛

پس از تهیه الگوی نقش تربیتی پدر از دیدگاه اسلام، لازم بود که این امر از نظر کارشناسان دینی نیز بررسی شده تا از صحت آن اطمینان حاصل گردد. از این رو، بدین منظور الگوی استخراج‌شده از روایات، برای کسب اطمینان بیشتر به ۱۱ تن از استادان حوزه ارائه شد. پس از دریافت نظرات استادان و بررسی آنها، الگوی نهایی نقش تربیتی پدر تهیه شد.

گام ۴. طراحی گویه‌ها براساس مستندات اسلامی (آیات و روایات)؛

در این مرحله، براساس الگوی تهیه‌شده گویه‌هایی برای هر مؤلفه طراحی شد.

گام ۵. تهیه و تنظیم نهایی گویه‌ها؛

با توجه به نکات گفته‌شده، برای هر مؤلفه گویه‌هایی طراحی شد. این گویه‌ها در ابتدا به ۷۴ سؤال می‌رسید. اما پس از مشورت با استادان و حذف برخی از گویه‌ها، حجم آنها به ۵۵ سؤال کاهش یافت؛ زیرا کوتاه بودن پرسش‌نامه جزء مزایای آن محسوب می‌شود، البته کوتاهی که مخل مقصود و غرض محقق نباشد. ضمن اینکه برخی مؤلفه‌های نقش پدری نیز از بخش طراحی گویه‌ها حذف شدند؛ زیرا امکان سنجش آنها فراهم نبود.

گام ۶. بررسی روایی محتوای پرسش‌نامه؛

در این تحقیق، محقق پس از تهیه گویه‌ها، آنها را همراه با مستندات به ۱۱ تن از کارشناسان علوم اسلامی و روان‌شناسی ارائه نمود تا نظر خود را در زمینه میزان مطابقت هر گویه با مؤلفه نام‌برده، براساس نحوه دلالت ذکرشده در یک مقیاس لیکرت چهار درجه‌ای اعلام نمایند.

گام ۷. اجرای مقدماتی پرسش‌نامه؛

به منظور اجرای مقدماتی، پرسش‌نامه ۵۲ سؤالی در یک نمونه ۶۰ نفری از دانش‌آموزان دبیرستانی جامعه آماری به اجرا گذاشته شد. پس از اجرا مقدماتی پرسش‌نامه، سؤالات (۱۰ و ۴۷)، به دلیل همبستگی پایین با نمره کل تست حذف و سؤالات مربوط به مؤلفه فراهم کردن زمینه ازدواج (۳۰ و ۴۱) نیز با توجه به ابهاماتی، که برای نوجوانان در حین اجرا مقدماتی پیش آمده بود، حذف شدند. پس از تغییرات اعمال‌شده فرم ۴۸ سؤالی برای اجرای نهایی تدوین شد.

گام ۸. اجرای نهایی پرسش‌نامه؛

پس از اجرای مقدماتی و جرح و تعدیل گویه‌ها، اجرای اصلی روی یک نمونه ۳۸۲ نفری از جامعه آماری اجرا شد. پس از اجرای اصلی پاسخ‌نامه‌های ناقص از رده خارج و داده‌های حاصل از اجرای آزمون در SPSS وارد شد.

گام ۹. به دست آوردن روایی همزمان دو آزمون؛

بدین منظور، مقیاس دلبستگی به پدر (IPPA) همزمان با پرسش‌نامه نقش تربیتی پدر از دیدگاه اسلام اجرا شد و از طریق ضریب همبستگی نمره کل دو آزمون روایی همزمان آنها به دست آمد.

گام ۱۰. بازآزمایی پرسش‌نامه؛

پس از اجرای نهایی، برای بررسی اعتبار پرسش‌نامه با فاصله زمانی سه هفته پرسش‌نامه مجدداً روی یک گروه ۱۴ نفری از آزمودنی‌های مرحله نهایی اجرا شد.

یافته‌های تحقیق

هدف از این تحقیق، ساخت پرسش‌نامه‌ای است که به صورت کمی بتواند نقش تربیتی پدر را بر اساس معیارهای مستفاد از منابع اسلامی اندازه‌گیری نماید. برای رسیدن به این هدف، دو پرسش، بررسی میزان روایی و اعتبار مقیاس مطرح شد. در ادامه، یافته‌های مربوط به دو پرسش مذکور ارائه شد. به منظور بررسی روایی پرسش‌نامه، از سه روش روایی محتوا، روایی وابسته به ملاک و روایی سازه استفاده شده است. در بخش روایی محتوا، ۵۵ گویه بر اساس مستندات اسلامی طراحی شد. سپس برای بررسی میزان مطابقت آنها با مستندات اسلامی، در یک مقیاس چهار درجه‌ای لیکرت، به ۱۱ تن از کارشناسان حوزوی متخصص در زمینه روان‌شناسی تحویل داده شد. در نهایت، پس از اجرا گویه‌هایی که نمره کم‌تر از ۳ گرفته بودند، حذف شدند و گویه‌هایی که نمرات بالاتر از ۳ گرفته بودند، باقی ماندند. میانگین کل نمرات برابر ۳/۲۹ با درصد ۸۲/۲۵ می‌باشد. ضمن اینکه، ضریب تطابق کندال نیز نشان از میزان توافق کارشناسان خبره در مورد موافقت گویه‌ها با مستندات اسلامی و نحوه دلالت آنها دارد.

جدول (۱): ضریب تطابق کندال

تعداد کارشناسان	۱۱
ضریب تطابق کندال	۰/۲۰۶
مجدور کای	۱۲۲/۳۰۹
درجه آزادی	۵۴
سطح معناداری	۰/۰۰۰۱

برای بررسی روایی وابسته به ملاک، از آزمون دلبستگی به پدر (IPPA) استفاده شد. استفاده از این آزمون نیز از آن جهت بود که آزمون دیگری، که در جامعه ایرانی رایج باشد و نقش پدر را مورد سنجش قرار دهد، یافت نشد و با اجرای همزمان این آزمون، به بررسی میزان همبستگی مقیاس مذکور با پرسش‌نامه نقش تربیتی پدر از دیدگاه اسلام پرداخته شد. نتایج نشان از همبستگی معنادار این دو آزمون در سطح ۰/۰۵ برابر با ۰/۱۲۹ دارد.

محقق برای بررسی روایی سازه، از روش هماهنگی درونی استفاده کرد. در این روش، تمامی سؤالات از همبستگی بالایی در سطح معناداری ۰/۰۰۱ با نمره کل برخوردار بودند. بالاترین نمره همبستگی ۰/۶۶۱ و پایین نمره همبستگی ۰/۱۲۱ می‌باشد. صرفاً دو سؤال ۱۱ و ۲۳ دارای همبستگی با نمره کل در سطح ۰/۰۰۵ بودند که این مسئله نشان‌دهنده آن است که پرسش‌نامه از روایی سازه بالایی برخوردار است. بنابراین، بر اساس سه روش روایی مذکور، روایی پرسش‌نامه نقش تربیتی پدر از دیدگاه اسلام به اثبات می‌رسد.

به منظور اعتبار پرسش‌نامه نقش تربیتی پدر از دیدگاه اسلام، از روش تصویف، ضریب آلفا و همچنین روش بازآزمایی با فاصله زمانی سه هفته بهره برده شد. در ضریب همسانی درونی، آلفای

کروباخ پرسش‌نامه نقش تربیتی پدر از دیدگاه اسلام در مرحله آزمایشی (تعداد آزمودنی‌ها ۶۰ نفر)، برابر با ۰/۹۱۴ و در مرحله نهایی (تعداد آزمودنی‌ها ۳۸۲ نفر) برابر با ۰/۸۹۱ می‌باشد که بیانگر همسانی درونی آزمون در سطح بالایی می‌باشد.

جدول (۲): ضریب آلفای کروباخ پرسش‌نامه نقش تربیتی پدر در مرحله آزمایشی و نهایی

مراحل اجرا	تعداد آزمودنی	تعداد گویه‌ها	ضریب آلفای کروباخ
اجرای آزمایشی	۶۰	۵۲	۰/۹۱۴
اجرای نهایی	۳۸۲	۴۸	۰/۸۹۱

در روش دو نیمه‌سازی، ضریب اسپیرمن - براون در مرحله آزمایشی، برابر با ۰/۹۰۰ و در مرحله نهایی، برابر با ۰/۸۷۱ می‌باشد. میزان همسانی درونی بر اساس ضریب دو نیمه‌سازی گاتمن در مرحله آزمایشی، برابر با ۰/۸۹۷ و در مرحله نهایی، ۰/۸۷۱ می‌باشد. همبستگی بین دو فرم در مرحله آزمایشی، برابر با ۰/۸۱۸ و در مرحله نهایی، ۰/۷۷۲ می‌باشد.

جدول (۳): آماره‌های اعتبار پرسش‌نامه نقش تربیتی پدر از دیدگاه اسلام در مرحله نهایی

آلفای کروباخ	نیمه اول	مقدار	۰/۷۸۹
	نیمه دوم	تعداد گویه‌ها	۲۴
ضریب اسپیرمن - براون	همبستگی بین دو فرم	مقدار	۰/۸۲۶
	تساوی تعداد گویه‌ها	تعداد گویه‌ها	۲۴
ضریب دو نیمه‌سازی گاتمن	مجموع تعداد گویه‌ها	۴۸	۰/۷۷۲
	تساوی تعداد گویه‌ها	۰/۸۷۱	
	عدم تساوی تعداد گویه‌ها	۰/۸۷۱	
	ضریب دو نیمه‌سازی گاتمن	۰/۸۷۱	

در روش بازآزمایی با فاصله زمانی سه هفته، نتایج نشان از همبستگی بالا (۰/۷۸۳) در سطح ۰/۰۱ بین اجرای اولیه و اجرای مجدد دارد. ضمن آنکه نتایج آزمون تی با نمونه‌های جفت نیز این نتایج را تأیید می‌کند. از این آزمون، زمانی استفاده می‌شود که دو نمونه از یک جامعه وجود داشته باشد و بخواهیم میانگین‌های آنها را با هم مقایسه کنیم (یاسمی‌نژاد و گل محمدیان، ۱۳۹۰، ص ۸۹). ما نیز برای مقایسه نتایج اجرای اولیه و اجرای مجدد، که آیا تفاوت معناداری بین آنها وجود دارد یا خیر، از این آزمون استفاده کردیم.

جدول (۴): آزمون تی با نمونه‌های جفت

سطح معناداری	درجه آزادی	نمره تی	فاصله اطمینان		انحراف استاندارد	میانگین
			بالاتر	پایین‌تر		
۰/۳۳۱	۱۳	۱/۰۰۹	۷/۶۲۱۰۷	-۲/۷۶۸۹۳	۹/۰۰۱۸۳	۲/۴۲۸۵۶

با توجه به اینکه در جدول سطح معناداری برابر با ۰/۳۳۱ می‌باشد و از ۰/۰۵ بیشتر است، فرض صفر (بین میانگین نمره اجرای اولیه و اجرای مجدد تفاوت معنادار وجود ندارد) پذیرفته می‌شود و فرض خلاف (بین نمره اجرای اولیه و اجرای مجدد تفاوت معنادار وجود دارد) رد می‌شود. قرار گرفتن صفر

در دامنه ستون فاصله اطمینان نیز نشان می‌دهد که نمی‌توان فرض صفر را رد کرد. بنابراین، بین میانگین نمره اجرای اولیه و اجرای مجدد تفاوت معنادار وجود ندارد. ضمن اینکه همبستگی بالای دو تست (۰/۷۸۵) در سطح معناداری ۰/۰۰۱ نشان از اعتبار آن دارد.

بحث و نتیجه‌گیری

بر این اساس، اعتبار پرسش‌نامه نقش پدر از دیدگاه اسلام در حد بالایی به اثبات می‌رسد. این امر حاکی از درجه ثبات و پایایی، قابلیت پیش‌بینی و دقت آزمون می‌باشد. براساس منابع اسلامی، مؤلفه‌های نقش پدری با توجه به آیات و روایات شامل یازده مؤلفه می‌باشد.

از آنچه گذشت، به دست می‌آید که پدر تنها وظیفه مالی بر عهده ندارد. این‌گونه نیست که وی صرفاً نان‌آور خانواده باشد، بلکه نفقه یکی از حقوق فرزند بر عهده پدر است. آنچه که از نفقه واجب‌تر است، تربیت نیکوست که این وظیفه نیز بر عهده پدر گذاشته شده است. اما متأسفانه در جامعه ما بیشتر به جنبه اقتصادی پدر توجه و بار تربیت بر دوش مادران گذاشته شده است. برخی وظیفه تربیتی پدر را منکر شده و اگر هم پذیرفته‌اند، به حداقل اکفا کرده‌اند. بنابراین، در یک نگاه کلی می‌توان گفت: پدر در هریک از مراحل رشد، وظیفه خاصی با توجه به نیازها و توانایی‌های فرزند بر عهده دارد. بخشی از این وظایف، تربیتی است که به دو شاخه غیراختصاصی و اختصاصی تقسیم می‌شود. وظایف غیراختصاصی آن دسته وظایفی است که در تمامی مراحل رشد جاری است. همچون محبت، احترام، تکریم مادر و الگودهی مثبت.

اما وظایف اختصاصی آن دسته از وظایفی است که در طی مراحل رشد، تغییر می‌کند؛ زیرا هر مرحله از رشد، شرایط و اقتضائات خاص خود را دارد. این نگاه مرحله‌ای به رشد، مورد تأیید اسلام بوده و روان‌شناسی نیز آن را با توجه به علوم تجربی ثابت کرده است. در اسلام برای رشد کودک، سه مرحله بیان شده است: هفت سال اول (امیری)، هفت سال دوم (غلامی) و هفت سال سوم (وزیری). در مرحله اول رشد (هفت سال اول)، روایات، وظایفی را برای پدر تعیین کرده‌اند که شامل تغذیه با شیر مادر (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۶، ص ۴۰)، بازی با کودک (صدوق، ۱۴۱۲ق، ج ۳، ص ۴۸۴) و زمینه‌سازی برای آن می‌شود. از این‌رو، در روایات تأکید شده است که به فرزندان اجازه دهید تا هفت سال بازی کنند. البته باید توجه داشت که تربیت در این هفت سال تعطیل نبوده، بلکه غیرمستقیم است (در قالب بازی، داستان، مسابقه و...). ضمن اینکه یادگیری مشاهده‌ای در این دوره از ارزش زیادی برخوردار است. به همین دلیل، از والدین بخصوص پدرها خواسته شده است که در مقابل فرزندان

کارهای ناشایست انجام ندهند (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۶، ص ۵۰). در این مرحله، کودک آزادی عمل زیادی دارد، آن هم به این دلیل که هنوز قوه فهم و درک به درستی در او شکل نگرفته است. از این‌رو، توقع انجام رفتار کاملاً منطقی از او نایجاست. روایات نیز بر این امر تأکید کرده‌اند که کودک در این سن قدرت درک و فهم بسیاری از حقایق را ندارد. این امر با توجه به دو دسته از روایات به دست می‌آید:

۱. روایاتی که بیان کرده‌اند فرزندان تا زمانی امر به نماز کنید که به قوه فهم (اذا عقل) رسیده باشند (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۵۲۳).
۲. روایاتی که بیان می‌کنند فرزندان تا در هفت سالگی امر به نماز کنید (ابن حیون، ۱۳۸۵، ج ۱، ص ۴۲۲). با توجه به این دو دسته روایات، کودک در حدود ۷ سالگی قدرت درک و فهم (البته آن هم در سطح کودکی) پیدا می‌کند.

اما مرحله دوم رشد (هفت سال دوم)، در نگاه اسلامی مرحله غلامی معرفی شده است. پیاره این مرحله را از حیث رشد اخلاقی مرحله «دیگر پیروی» اخلاقی نامیده است. در این مرحله، با توجه به اینکه کودک قدرت فهم پیدا کرده است و اطاعت‌پذیری او نیز بالاست، بهترین زمان برای شروع تعلیم (طبرسی، ۱۴۱۲ق، ص ۲۲۰) و تأدیب (صدوق، ۱۴۱۲ق، ج ۳، ص ۴۹۲) فرزند می‌باشد. بنابراین، با توجه به روایات این مرحله، زمان شروع تعلیم و تأدیب است. این تعلیمات می‌تواند در حیطه آموزش‌های دینی شامل عقاید، اخلاق، احکام، آموزش‌های پایه و عمومی باشد. ضرورت آموزش‌های دینی از این جهت است که پدر وظیفه نگهداری خانواده از آتش جهنم را دارد (تحریم: ۶). این امر حاصل نمی‌شود مگر با آموزش‌های دینی که در نهایت منجر به تربیت دینی فرزندان شود. اما صرف آموزش‌های دینی، فرزند را کارآمد نمی‌سازد. تا بتواند بار زندگی را بر دوش گرفته و به سلامت به مقصد برساند. از این‌رو، برخی دیگر از آموزش‌ها نیز در روایات بیان شده است که می‌توان از آنها آموزش‌های پایه و عمومی یاد کرد. همچون سوارکاری، تیزاندازی، نخ‌ریسی، شنا و... در واقع، به گفته امام علی علیه السلام هر آنچه که فرزند برای آینده به آن نیاز دارد (ابن ابی‌الحدید، ۱۴۰۴ق، ج ۲۰، ص ۳۳۳).

با شروع هفت سال سوم، فرزند ما وارد برهه‌ای از زندگی می‌شود که از حساسیت زیادی برخوردار است. دوران نوجوانی دوران بحران‌ها و عبور کردن‌هاست. دوران گذار از کودکی به بزرگسالی، دوران رها کردن هویت کودکی و به دست آوردن هویت بزرگسالی. با توجه به حساسیت این دوره، وظیفه پدر نیز مهم‌تر می‌گردد. در این پژوهش، وظایف پدر در نوجوانی در دو بخش کمک به شکل‌گیری هویت فردی نوجوان و کمک به شکل‌گیری هویت اجتماعی نوجوان بیان شد. در بخش کمک به شکل‌گیری هویت فردی، پدر می‌تواند از طریق واگذاری مسئولیت (به‌کارگیری) به نوجوان، احترام به او، دوستی و مشورت

منابع

- ابن ابی‌الحدید، عبدالحمید بن هبة الله (۴۰۴ق)، *شرح نهج البلاغه*، قم، مکتبه آیه الله المرعشی النجفی.
- اعزازی، شهلا (۱۳۷۶)، *جامعه‌شناسی خانواده*، تهران، روشنگران و مطالعات زنان.
- آدامز و همکاران (۱۳۷۳)، *روانشناسی کودکان محروم از پدر*، ترجمه خسرو باقری و محمد عطاران، تهران، تربیت.
- بیابانگرد، اسماعیل (۱۳۸۶)، *روش‌های تحقیق در روان‌شناسی و علوم تربیتی*، چ دوم، تهران، دوران.
- ثنایی، باقر و همکاران (۱۳۸۷)، *مقیاس‌های سنجش خانواده و ازدواج*، تهران، بعثت.
- حرعاملی، محمدبن حسن (۴۰۹ق)، *تفصیل وسائل الشیعة*، قم، مؤسسه آل‌البیت.
- سرمد، زهره و دیگران (۱۳۸۵)، *روش‌های تحقیق در علوم رفتاری*، تهران، آگاه.
- صدوق، محمدبن علی (۴۱۲ق)، *من لا یحضره الفقیه*، قم، جامعه مدرسین.
- طبرسی، فضل‌بن حسن (۴۱۲ق)، *مکارم الأخلاق*، چ چهارم، قم، شریف رضی.
- کلینی، محمدبن یعقوب (۴۰۷ق)، *الکافی*، چ چهارم، تهران، دار الکتب الإسلامیه.
- یاسمی‌نژاد، پریسا و محسن گل‌محمدیان (۱۳۹۰)، *راهنمای کاربردی spss 17 در روان‌شناسی، علوم تربیتی و علوم اجتماعی*، تهران، ارجمند.

- Krampe, E.M. (2005), *The father presence questionnaire*.
- Ancona, F. (1998), *Crisis in America: Father absence*. Commack, NY: Nova Science.
- Billar, H. B. (1971), *Father, child, and sex role*. Lexington, MA: Heath.
- David Popenoe, Life Without Father: Compelling New Evidence That Fatherhood and Marriage Are Indispensable for the Good of Children and Society (New York: The Free Press, 1996, p. 146.
- Kyle D, (2000), Pruet, Fatherneed: Why Father Care is as Essential as Mother Care for Your Child, (New York: The Free Press, p. 17-34.
- Lamb, M. E. (1981b), Fathers and child development: An integrative overview. In M. E. Lamb (Ed.), *The role of the father in child development* (Rev. ed., p. 1- 70). New York: Wiley.
- Lamb, M. E. (Ed). (1976), *The role of the father in child development*. New York: Wiley.
- Lamb, M. E. (Ed.). (1981c), *The role of the father in child development* (Third ed.). New York: Wiley.
- Lamb, M. E, & et al. (1985), The role of the father in child development: The effects of increased paternal involvement. In B. B. Lahey & A. E. Kazdin (Eds.), *Advances in clinical child psychology*, v 8, p. 229- 266.
- Lamb, M.E., (1997), 'The development of father-infant relationships', in Lamb (ed.), *The Role of the Father in Child Development*, 3rd edition, p. 104-120.
- Mosely, J., & Thomson, E. (1995), *Fathering behavior and child outcomes: The role of race and poverty*. In W. Marsiglio (Ed.), *Fatherhood: Contemporary theory, research, and social policy*, (p. 148–165). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Popenoe, D. (1996a), A world without fathers: Consequences of children living with fathers, *The Wilson Quarterly*, v 20, p. 12-30.

کردن با او کمک کند تا او نیز به خود اعتماد کرده و هویت فردی‌اش به درستی شکل گیرد. اگر پدر وظیفه خود را در این بخش به‌خوبی انجام دهد، فرزندش نیز هویت خود را مبتنی بر اعتقادات دینی شکل خواهد داد؛ زیرا ویژگی بحران هویت، جست‌وجوگری برای پایداری است. از این رو، احترام به نوجوان، مشورت و دوستی با او، کمک می‌کند تا او هویت خود را مطابق با هویت دوستش که همان پدرش است شکل دهد.

در بخش هویت اجتماعی، پدر می‌تواند با کمک به نوجوان برای شکل‌دهی به تعاملات اجتماعی مناسب با دیگران و کمک در انتخاب دوست و همچنین فراهم کردن زمینه‌های شغلی مناسب، که البته پایه‌های آن در مرحله قبل چیده شده است، هویت اجتماعی نوجوانش را شکل دهد. ثمره این شکل‌دهی در ازدواج و به مشارکت گذاشتن هویت فردی پیدا می‌شود. فراهم کردن زمینه ازدواج یکی از مهمترین وظایف پدر می‌باشد (طبرسی، ۱۴۱۲ق، ص ۲۲۰).

بخش دیگر از وظایف پدر، شامل وظایف مالی است که از این بخش تحت عنوان «نفقه» در فقه یاد شده است. این بخش از وظایف، در واقع تأمین‌کننده نیازهای جسمانی فرزند می‌باشد. بنابراین، پدر اگر به هر دو این نیازها (جسمانی و روانی) توجه داشته باشد، می‌تواند فرزند صالحی تربیت کند که سبب آموزش او شود (حرعاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۲۱، ص ۴۷۶).

پدر، پس از انجام همه این اقدامات، در سه مرحله از رشد است که می‌تواند آسوده بوده که وظیفه‌اش را انجام داده است؛ زیرا به فرموده رسول خدا ﷺ فرزندان سه تا هفت سال در اختیار پدرانشان هستند که آنها را تربیت کنند و بعد از این سه هفت سال، فرزند به حال خود رها می‌شود (طبرسی، ۱۴۱۲ق، ص ۲۲۲).

از آنچه گفته شد به دست می‌آید که پدر تنها وظیفه مالی بر عهده ندارد، بلکه نفقه یکی از حقوق فرزند بر عهده پدر است. این مادر نیست که فقط نسبت به تربیت فرزندان مسئولیت دارد، بلکه این مسئولیت ابتدا متوجه پدر می‌باشد. اما متأسفانه به هر دلیلی، در جامعه معاصر صرفاً به جنبه اقتصادی پدر بیشتر توجه شده است.